

Oydinoy OCHILOVA,

Osiyo texnologiyalar universiteti katta o'qituvchisi PhD

90 544 9032

o_ochilova@mail.ru

QarDU dotsenti v.b., PhD B.Mamatqulov taqrizi asosida

O'RTA OSIYO XONLIKLARIDAGI MASHHUR TABIBLAR FAOLIYATI

Аннотация

Ushbu maqolada so'nggi o'rta asrlar O'rta Osiyo xonliklari aholi turmushida an'anaviy tibbiyot muhim o'rin tutgan, tabiblarning davolash usullari hamda vositalari asrlar davomida avloddan-avlodga o'tib, takomillashib, boyib borgani haqidagi ma'lumotlar yoritilgan. Tibbiyot sohasida qo'lga kiritilgan yutuqlar karvon yo'llarida tibbiy xizmat ko'rsatish rivojiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi. O'rta asrlar davriga kelib bu sohada ma'lum yutuqlar qo'lga kiritildi. Tibbiy bilimlar va tibbiy xizmat ko'rsatish sirlari odatda avloddan-avlodga meros sifatida o'tib, ko'plab tabiblar sulolalari paydo bo'ldi.

Kalit so'zlar: Tibbiyot, tabobat, tabib, shifoxona, O'rta Osiyo, tabiblar sulolasi, dorishunoslik, shifobaxsh o'simliklar, shifobaxsh o'simliklar, Shifo beruvchi manzil, Dori-darmonlar, tib ilmi.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИЗВЕСТНЫХ ЦЕЛИТЕЛЕЙ В СРЕДНЕАЗИАТСКИХ ХАНСТВАХ

Аннотация

В данной статье изложены сведения о том, что традиционная медицина играла важную роль в жизни народов среднеазиатских ханств позднего средневековья, а методы и инструменты врачевания передавались из поколения в поколение, совершенствовались и обогащались на протяжении веков века. Достижения в области медицины положительно повлияли на развитие медицинского обслуживания на караванных путях. К Средним векам в этой области были достигнуты определенные успехи. Медицинские знания и секреты врачебной помощи обычно передавались из поколения в поколение, в результате чего возникло множество династий врачей.

Ключевые слова: Медицина, медицина, целительница, больница, Средняя Азия, династия целителей, фармакология, лекарственные растения, лекарственные растения, Лечебный адрес, Лекарства, медицинская наука.

ACTIVITIES OF FAMOUS HEALERS IN THE KHANATES OF CENTRAL ASIA

Annotation

This article provides information that traditional medicine played an important role in the life of the peoples of the Central Asian khanates of the late Middle Ages, and healing methods and tools were passed down from generation to generation, improved and enriched over the centuries. Advances in the field of medicine have had a positive impact on the development of medical services along the caravan routes. By the Middle Ages, certain successes were achieved in this area. Medical knowledge and the secrets of healing were usually passed down from generation to generation, resulting in many dynasties of doctors.

Keywords: Medicine, hospital, Central Asia, doctors, pharmacology, medicinal plants, medicinal plants, Medical address, Medicines, medical science.

Kirish. XVIII asr o'rtalarida hozirgi O'zbekiston hududi va qo'shni Turkmaniston, Qirg'iziston va Tojikiston yerlarining katta qismi Qo'qon, Xiva xonliklari va Buxoro amirligi o'rtasida bo'lindi. Xonliklar mustahkam birlashmalar emas edi. O'z navbatida ushbu omil odamlarning turmush darajasi pasayishiga va turli kasalliklarning tarqalishiga sabab bo'lgan. Ayrim xonlar mamlakat iqtisodiyotini ko'tarishga, hokimiyatni mustahkamlashga va qandaydir tarzda aholi hayotini osonlashtirishga harakat qilishdi. Ammo shunday bo'lsada tibbiyot sohasini taraqqiy etishiga hissa qo'shuvchi olimlarimiz ham ilmiy ishlar bilan shug'ullanib tabobat ilmiga katta hissa qo'shishgan.

Shifokorlarning kasbiy tayyorgarligi jamiyatning tarixiy rivojlanishining turli bosqichlarida tibbiyot fanining shakllanishi va rivojlanishi tarixini bilmasdan mumkin emas. Tibbiy bilimlarni davolash va o'zlashtirishning rivojlanish qonuniyatlarini o'rganish ma'lum tarixiy davrlar tarixi, falsafasi, tabiiy tarixi va madaniyatini o'rganish bilan uzviy bog'liqdir. Tibbiyot tarixi ko'pincha o'tmishdagi shifokorlarning ulug'vor hayotini qayta tiklaydi, ularning xalq oldidagi xizmatlarini ochib beradi, ularning yutuqlarini yoritadi va baholaydi.

Antik davrning buyuk tabiblarining yutuqlari ko'p asrlar davomida zamondoshlariga ham, keyingi avlod shifokorlariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. O'z davridan oldinda bo'lgan bu odamlarning hayoti davomida ularning kashfiyotlari va yangiliklarining aksariyati turli sabablarga ko'ra amalga oshirilmadi, ammo keyinchalik ular qadrlandi.

Ushbu tadqiqot ishida asosan o'rta osiyo xonliklaridagi mashhur tabiblar faoliyati yoritilgan.

Materiallar va metodlar. Xalq tabobati juda qadimdan dunyoning barcha joylarida ma'lum va mashhur bo'lgan. Tabiblarning davolash usullari hamda vositalari asrlar davomida avloddan-avlodga o'tib, takomillashib, boyib borgan. Tabiblar, avvalo, o'zlaridan oldin o'tgan hakimlarning davolash usullari va tajribalariga suyanishgan[1].

O'zbekistonda xalq tabobati tarixi uzoq asrlarga borib taqaladi. Qadim zamonlardan boshlab tabiblar inson salomatligini tiklashda asosiy o'rin tutganlar. Ular nafaqat oddiy xalq orasida, balki yuqori tabaqa vakillari, aslzodalar o'rtasida ham obro'-e'tibor va ishonch qozonganlar. Ular aholining turmush sharoiti, urf-odat va ruhiyatdan kelib chiqib bemorlarni muolaja qilganlar.

Shayboniyalar davrida o'zbekiston hududida yashagan yirik tabiblardan bizga Muhammad husayn al-Miroqiy as-Samarqandiy, Shoh Ali ibn Sulaymon al-Kaxxol, Sulton Ali Xurosoniy, toshkentlik Mullo Muhammad Yusuf tabib, Ubaydulla ibn Yusuf Ali al-Kaxxol, Mir Muhammad husayn al-Oqiliylar ma'lum. Muhammad husayn al-Miroqiy as-Samarqandiy 1545 yilda dorishunoslikka oid bir asar yozib, unda har xil shifobaxsh o'simliklarning xossalari, ularni izlab topish, dori tayyorlash va ishlatish usullarini batafsil bayon etgan. Kitobda turli dorivor o'simliklarning rangli rasmlari berilgan, dorixonada ishlatiladigan asbob-uskunalar, dori saqlanadigan idishlarning rasmlari ham keltirilgan.

Muhammad Husayn Miroqiyning bu kitobi dorixonada xodimlari uchun dastur rolini bajargan. Undan tabiblar ham foydalanganlar, chunki ular bemorlarga dorini o'zlari tayyorlab berganlar. Shoh Ali ibn Sulaymon al-Kaxxol asli toshkentlik bo'lib, kaxxol ya'ni ko'z tabibi edi. Bu sohada u eng ko'zga ko'ringan mutaxassis hisoblanardi.

Ashtarxoniyalar hukmronlik qilgan davrda Movorounnahrda iqtisodiy va madaniy hayot sohasida unchalik siljish ko'zga ko'rinmadi. Bundan tibbiyot istisno edi. Bu sohaga zarurat bo'lganligi uchun ba'zi bir siljish alomatlarini ko'rdi. Ayrim shaharlarda kasalxonalar barpo etildi. Ularda bemorlarni davolash bilan birga talabalar ham o'qitilar edi.

Bu vaqtdagi ko'zga ko'ringan tabiblardan biri – Subxonqulixon (Sayid Muhammad Subxonqulixon ibn Saydiod Muhammadxon)dir[2]. Subxonqulixon Buxoro amiri edi. U har xil fanlar bilan qiziqqan, ayniqsa, tibbiyot bilan ko'proq shug'ullangan. Subxonqulixon saroyda tabiblarni yig'ib, tabobat borasida ilmiy anjumanlar o'tkazib turar edi. Subxonqulixonning amaliy tibbiyot bilan shug'ullangani ma'lum emas, ammo tibga oid ikkita asari borligi ma'lum. Bular "Subxon tibbiyoti" va "Subxonning hayotbaxsh tibbiyoti" dir.

O'zbekistonning har bir viloyati, shahri va tumanlarida o'zlarining mashhur sinqich-tabiblari dardmandlarini tuzata bilganlar. Sinqichlarning davolash usullari zamonaviy tibbiyot usullaridan farq qilgan. Chunonchi, singan yoki chiqqan suyaklarni qisqqa muddatda o'zlarini tayyorlagan dori-dorimonlar bilan asl holiga keltira bilishgan. Shu bosidan ularni xalq ehtiromi bilan "Usta" deb atagan.

O'zbek xonliklarida XVIII – XIX asrlarda tibbiyotni rivojlanishi va tabiblarning faoliyati haqida ma'lumotlar kamligiga qaraganda, ular unchalik ko'p bo'lmagan. Quyida ayrim tabiblar va ularning faoliyati to'g'risida ma'lumotlar beriladi.

Solih ibn Muhammad Qandahoriy – o'zbek xonliklaridagi ko'zga ko'ringan tabiblardan biri bo'lgan. U Hirotda tug'ilgan va amir Shohmurod (1785 – 1800) davrida Buxoroda tabiblik bilan shug'ullangan. Solih ibn Muhammad ko'proq bolalar kasalliklari bilan shug'ullangan va uni ishlarining asosiy qismi pediatriyaga bag'ishlangan. Uning asarlaridan biri "Tuhfat al-shoista" ("Arzigulik sovg'a") asari hisoblanadi[3].

Ushbu davrda mashhur "Tuxfai ahli Buxoro" (1912 y.) asarining muallifi Mirzo Sirojiddin Xakim Buxoriy (1877—1914 yillar) tabib sifatida faoliyat yuritgan. Mirzo Sirojiddin ovrupacha ilmiy tibbiyotni birinchilar qatorida o'rganib, (u Tehronda Amerika tibbiy kollejini bitirib, shaxodatnoma olgan va muayyan vaqt amerikalik tabiblar bilan xamkorlikda Texron kasalxonasida ishlagan) uni o'z vatanida targ'ib va joriy qilgan hakimlardandir. U Buxoro axolisini soxta tabiblardan extiyot bo'lishga davat etgan va sharni zamonaviy usulda davolash maqsadida ko'p ishlar qilgan. Uning "Tuxfai ahli Buxoro" asari Yaqin Sharq va Ovro'po mamlakatlaridagi tibbiyot taraqqiyotidan xabar beruvchi, aholiga tibbiyotga nisbatan rag'bat uyg'otuvchi manbadir. U musulmon mamlakatlari nufuzi kamayib borishining asosiy sababini xifz-us-sixat (sog'likni saqlash) qoidalariga rioya qilmaslik va aholi darajasining pastligida, tajribali tabiblar va kasalxonalarining kamligida deb biladi[4].

Tahlil va natijalar. Shahrisabz O'zbekistonning qadimiy go'shalaridan biridir. Shahrisabz shahrining Qozi guzarida Mamatmurod (1882-1920 yillar) degan tabib o'tgan. U kishi nihoyatda bilimdon bo'lgan. Toshkent, Samarqand, Buxoro, Qo'qon, Xiva shaharlariga safar qilib, ko'plab bemorlarni davolagan. Tabib farzandi Eshonqulni ham 20 yoshigacha elga taniqli tabib qilib tarbiyalagan. Shuningdek, xalq tabobati sohasidagi mahoratlarini boshqa tabiblarga ham o'rgatgan.

Boshqa bir tabib Xoliqdahvoshi Nurjon, u kishining rafiqasi Xoliqova Sofiya, nabirasi Ahmad hoji tabib Ravot qishlog'ida yashagan Tursun Ortiqov, ayni paytda Miroqi qo'rg'onchasida istiqomat qilayotgan uning o'g'li Abdusamad Tursunov, Shahrisabz shahrida yashagan Yusuf Boqi, Halim, Ahmadjon, Lutfullo Ubaydullayev kabi tabiblar tabobat bilan shug'ullanib, ko'plab kishilarning dardlariga davo topganlar[5].

XIV-XV asrlarda ham tabobat ilmi o'zining yirik namoyandalariga ega edi. Xususan, Samarqandga kelib ijod qilgan tabobat ilmining yirik vakillaridan Burxoniddin Nafis ibn Evaz xakim al-Kirmoniy, Sulton Ali tabib Xurosoniy, tabib Xusayn Jarrox, shular jumlasidandir.

XVI asrga oid ma'lumotlarda Samarqandda tabiblar, ko'z tabiblari, shikastabandlarning muolaja ishlari bilan shug'ullanganlari haqida ma'lumotlar keltiriladi. Jumladan, ko'z tabibi Shoh Ali ibn Sulaymon o'sha davrda Navro'z Axmadxon xuzurida ishlagan. Ko'chkunchixon zamonida Samarqandda "xurosonlik tabib" Sulton Ali faoliyat olib borgan. U kasalliklar haqida umumiy ma'lumot beruvchi "Tabiblik dasturilamali"ni yozgan.

Barcha xonliklarda asosan konfessional maktablar bo'lgan. Madrasalardagi ta'limni mazmunini eski kitoblardagi bahslar, musulmoncha qarashlar va ta'limotlar edi. O'rta Osiyoga Yevropa va Rossiyadagi o'sha davrda rivojlangan fani va texnikasini kam kirib keldi. Saviyasi baland kishilar kuzatuv ostida bo'lgan. Faqatgina bir-ikkita hukumatga yaqin shoir va olimlarga ma'lum darajada erkinroq ishlash va asarlar yaratishga muvaffaq bo'lganlar.

Masalan xiva xoni Muhammad Rahim II buyrugiga binoan, shoir va tabib Ahmad Tabibiy Xiva antalogiyasi haqida she'r yozgan. Ahmad Tabibiy Xiva xoni Muhammad Rahim II ni tabibi bo'lgan. Qo'qon xonligida xuddi shunga o'xshash antalogiyani shoir Fazli yozgan.

O'zbekistanda XVIII – XIX asrlarda tibbiyotni rivojlanishi va tabiblarning faoliyati haqida ma'lumotlar kamligiga qaraganda, ular unchalik ko'p bo'lmagan.

XIX asrning oxirlaridagi Xorazm tabiblaridan biri Jafar Xoja Xazoraspiy (Jafar Xoja ibn Nasriddin Xoja al-Xusayn Karvakiy Xazoraspiy) hisoblanadi. Uning asarlari sharqning asosiy yo'nalishi mijoz haqida bo'lgan. Xazoraspiy kasallik rivojlanganda organizmni suyuq qismida o'zgarishlar yuzaga keladi deb hisoblagan. Shu sababli bemorlarga dori vositalari berishdan avval qon chiqarish kerak deb hisoblagan. Xazoraspiyning «Tibbiyot ilmining yig'indisi» nomli asari mashhurdir[6].

Manbalardan bizga ma'lumki qadimgi davrdan to hozirgi kungacha xalq tabobatida tabiblar alohida o'rin tutgan. Tabiblar turli xil dorivor giyohlar yordamida kasallar dardiga davo izlashgan. Aynan, XVII asr oxirlaridan to XX asr boshlarigacha tibbiyotga oid maxsus asarlar bo'lmasada, "Devoni Bayoniy", "Shajarayi Xorazmshohiy" ("Xorazmshohlar shajarasi"), "Xorazm tarixi" nomli she'riy va nasriy asarlarida xalq tabobatiga oid ayrim fikrlarni uchratamiz[7].

Muhokama. Markaziy Osiyo xalq tabobati tabiblarining fikricha, suv koinotning eng muhim elementlaridan biridir. Havo, yer bilan birga va olov (quyosh) suv muqaddas saqlanishi kerak. Suvni ifloslantirish katta gunoh sanaladi. Aholi suv manbalari va ariqlarning sanitariya holatini qattiq nazoratga olinishi lozim.

Tabiblar orasida oziq-ovqat gigiyenasi masalalari alohida ko'rib chiqilgan bo'lib, kasallarni davolashda muhim omil bo'lib xizmat qilgan. Shuningdek ular, dietaga katta ahamiyat berishgan. Tabiblar birinchi navbatda bemorning tabiatini aniqladilar va shunga mos ravishda tegishli tavsiyalar berishgan.

Umuman olganda, qadimgi Sharq tibbiyotining jahon tibbiyotining rivojlanishiga ta'siri juda katta. Bu ko'plab ustuvor yo'nalishlarda amalga oshirildi va uning tarixining eng muhim tarkibiy qismiga aylandi.

O'rta Osiyo buyuk tabiblari yuqori bilimga, juda keng bilim va qiziqishlarga, g'ayrioddiy mehnatsevarlikka, ko'p qirrali iste'dodlarga va falsafiy tafakkurga ega edilar. Ular insonparvarlik va insoniylikning yuqori vazifasini bajardilar, tibbiyot, ta'lim va ilm-fan rivojiga katta ta'sir ko'rsatdilar, bu esa jamiyatning umumiy taraqqiyotini tezlashtirdi.

Ilm-fan sohasi sifatida tibbiyot tarixi dunyoning turli mamlakatlarida qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha davolanish va tibbiyotning shakllanishi va rivojlanishining global - tarixiy jarayonining umumiy qonuniyatlarini, insoniyatning rivojlanishi sharoitida tibbiyot sohasidagi taniqli sivilizatsiyalar va har bir davrning yutuqlarini va tibbiyot tarixidagi qiziqarli voqealar, buyuk olimlarning hayoti- shifokorlar, tibbiy amaliyotning mukammalligi tadqiq qilinadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ko'p asrlar davomida O'rta Osiyo tabiblari geografik, tabiiy va iqlim sharoitlarini o'rganib, tabobat ilmiga katta hissa qo'shishgan, ma'lum bir tibbiy qoidalarni ishlab chiqdilar.

Ushbu davrda an'anaviy tibbiyot shifokorlari yetarli edi, diagnostika, dori vositalarining farmakoterapevtik va toksikologik xususiyatlari, bemor psixologiyasi bo'yicha o'z davri uchun yaxshi bilimga ega bo'lishgan. Ularning bilim, empirizmdan tashqari, o'rta asr tibbiyot klassiklari Ibn Sino, Ar-Roziy va boshqalarning ta'limotiga asoslanadi va ular orqali qadimgi yunon va qadimgi rim ta'limotlari haqida ma'lumot olish mumkin.

Umuman olganda ushbu davrda tibbiyot sohasida ko'plab olimlar ilmiy tadqiqot ishlari bilan shug'ullanib muayyan yutuqlarni qo'lga kiritishgan deyish mumkin. Bu esa o'z navbatida mamlakat taraqqiyoti uchun xizmat qilgan.

ADABIYOTLAR

1. Шодиев Т. Шахрисабзда тиббиёт таракқиётининг нурли йўли. Халқ таоботи тарихи // Қарши “насаф” нашриёти 2004, 13-бет.
2. Akbar Zamonov. Ashtarxoniy hukmdorlari. – Toshkent, Bayoz nashriyoti, 2021.
3. Rustamova X.YE., Stojarova N.K., Nurmatova Q.CH., Abdurashidova SH. A. Tibbiyot tarixi. – T., 2014. – 207 b.
4. Rajabova S. Unutilgan tabib. Fan va turmush.- Tashkent, 1997. -;№1.-B..32
5. Шодиев Т. Шахрисабзда тиббиёт таракқиётининг нурли йўли. Халқ таоботи тарихи. / Қарши “насаф” нашриёти 2004, 13-бет.
6. Rustamova X.YE., Stojarova N.K. Tibbiyot tarixi. – T., 2004. 132-133-betlar.
7. Абдуллаев О.Б. Хоразмлик тарихчи олимлар. – Урганч: УрДУ, 2007. – Б 49